

A megvert almafa

Technikumi évek I.

Várakozás

Egy iparista nap

A pécsi Zipernowsky Károly Technikumba, vagy ahogyan az akkori közbeszédben nevezték: a Gépipariba két barátom, W. Jóska és P. Tibor közreműködésével kerültem, akik jó híremet hallották mohácsi tanítványaimtól, s beajánlottak Lőrincz József igazgató úrnak. Aki meghívott egy bemutatkozó beszélgetésre, kipróbált az esti tagozaton, majd elintézte az áthelyezésemet. A Zipernowsky rangos iskola volt, a Kohó- és Gépipari Minisztérium alá tartozott. Egy nyugdíjba vonult, nagy tekintélyű tanár, Dr. Fekete Miklós (nagy D-vel!) helyére kerültem. Ebben a számomra akkor igen kedvező helyzetben én a sors humorérzékét fedeztem fel. Merthogy ő korábban a Nagy Lajos Gimnázium igazgatója volt, ő írta alá azt a hivatalos véleményt, amely kis híján megakadályozta főiskolai továbbtanulásomat. Ebben nem személyes ellenszenv vezette, hiszen nem ismert engem (nem sokkal korábban került az iskola élére), csak aláírta az eléje tett javaslatokat. Amikor nála jártam segítségét kérve, fölényes mosollyal elutasított, arra hivatkozva, hogy az elmúlt évben mindössze két hónapot dolgoztam, magyarul: loptam a napot, pedig akkor is éppen a „termelésből” jöttem, hónapok óta robotoltam az autóközlekedési vállalatnál, de ennek a hivatalos papírokban nem volt nyoma, bizonyára az én hanyagságom miatt. Dr. Fekete Miklós igazgatóságát követően visszakerült a Gépipariba. Onnan vonult nyugdíjba. És én akkor az ő hivatali utódja lettem. Erdélyi polgárcsaládból származott, rokonság fűzte Kuncz Aladárhoz. Kölcsey esztétikai nézeteiről írta egykor doktori értekezését. A technikumok számára módszeres, de kissé száraz tankönyveket írt, „Fogalmazástan” című munkája a köznapi, iskolai és hivatalos műfajok kreatív gyakorlatára oktató. Tudása, mindenkor higgadt, választékos beszéde, sőt a legkisebb mozdulata is tekintélyt, méltóságot árasztott. Az utcán olyan megfontolt, lassú tempóval járt, hogy egyik kollégája „egyszemélyes körmenetnek” nevezte vonulását. Menzai étkezésének is híre volt. Merev derékkal ült az asztalnál, s amikor a leveses kanalat kezével elindította a tányérból, a kanál függőlegesen, karót nyelve tartott, mozdulatlan felsőtestével párhuzamosan emelkedett fölfelé, majd a megfelelő magasságban kilencvenfokos fordulatot véve elindult a szája felé, hogy céljához érve finom mozdulattal megnyílt ajkai közé billentse tartalmát. Bécsy Tamás mesélte, aki Fekete igazgatása alatt a gimnázium tanára volt, hogy különböző színű cédulák előjelzésével lehetett bejutni

Nagy Imre Ottó memoárfolyamának korábbi részei a *Jelenkor* 2022/1., 2022/11., 2022/12., 2023/7-8., 2023/10., 2024/2., 2024/3. lapszámaiban láttak napvilágot.

hozzá, a szóban forgó ügynek megfelelően piros, kék vagy sárga papírok közvetítésével. (Lehet, hogy korát megelőzve kitalálta az ügyintézés számítógépes logikáját?) Az egyik értekezleten az addiginál is szigorúbb rendtartásra intette a tantesületet, mire Fábián István (azaz az *Álmok* Fufuja¹) szót kért, és annak a véleményének adott hangot, hogy őszerinte abszolút rend csak a temetőben van, egy halott – egy fejfa, amíg viszont az emberek mozogni tudnak, bizonyos elnézéssel kell lennünk esendőségük iránt. (Később Fekete Miklós lánya, Adrienn kedves hallgatóim közé tartozott. Nem könnyű az élet szöttesének szárait bogozni.)

Szóval zipernowskys tanár lettem. Életem új szakaszába léptem, amely tizenhárom évig fog tartani. Ezt a történetet azzal kezdem, hogy elmesélem egy több emlékdarabból összerakott „iparista” napomat. Reggel, fél nyolc körül az utasok közt összepréselődve állok a 27-es buszon, abban a reményben, hogy még becsengetés előtt beérek az iskolába. Amikor a Rákóczi úti torlódásban araszolgatunk, a járókelők között megpillantom Lőrincz József igazgató urat, az iskola felé haladtában. Szokása szerint kalap nélkül lépeget, pedig már hűvösre fordult az idő. Ki ér be előbb: ő vagy én? Vesztésre állok. Mégsem én leszek a legutolsó befutó, mert B. Gyula bácsi, a technológia szigorú tanára, ezt megnyugvással látom, mögöttem lép be a nagykapun. A tanáriban kiveszem a naplót a rekeszből, rohanok az órára, s amikor megszólal a duda, már fogom az osztályterem kilincsét. Jól indul ez a nap. Óra után visszaviszem a naplót a tanáriba, s közben látom, hogy K. Jenő és K. Lajos már megkezdtek szokásos sakkpartijukat. Az iroda felől belép Lőrincz József, s kezembe nyomja a *Nagyvilág* frissen érkezett számát. Szembejön W. Laci (orosz nyelvet és történelmet tanít, él-hal az iskoláért), fejcsóválva, de azért baráti mosollyal mondja: „Lecserélted a *Kárpáti rapszódíát* Németh Lászlóra”. „Nem lesz nehéz nekik?”, toldja meg kérdéssel megjegyzését. „Azért vagyok én, hogy ne legyen nehéz”, válaszolom magabiztosan Lacinak. (Illés Béla könyve helyett osztályonként felváltva olvastatom a *Gyászt*, az *Égető Esztert*, ezt szemelvényesen, illetve az *Irgalom* két kötetét, ezt is általam kijelölt részek szerint. Ezeket Laci is elolvassa, különösen Halmi Feri alakja nyeri meg rokonszenvét.) Most belép a tanáriba D-né, akkoriban a tantesület egyetlen női tagja, s rá jellemző fanyar humorral és epés öniróniával meséli, hogy a második világháború témáját személyes, kislánykori emlékekkel fűszerezte (ez tetszett a tanulóknak), mire az egyik diák arra kérte, hogy a téma kiegészítéseként az első világháborúval kapcsolatos élményeiről is beszéljen. Nagy nevetés a tanáriban. Persze, ez nem szemtelenség akart lenni, egy tizenéves számára már egy harmincöt éves nőről is feltételezhető az idő összerosódó dimenzióiban való efféle jártasság. D-né, mint meséli, vette a lapot, s azt mondta erre a tanuló felvetésre: „Fiam, ha a harmincéves háború is érdekelne, előre jelzem, arról sajnos nincsenek személyes tapasztalataim”.

Még tart a nevetés, mikor jellegzetes torokköszörülést hallok. Érkezik az órájáról Balog József, akit '56-ban akkori munkahelyén, az orvoskar biofizikai intézetében az egyetemi munkástanács tagjává delegáltak, ami miatt a forradalom leverése után megszüntették a munkaviszonyát, évekig a komlói mélyfúró vállalatnál dolgozott laborvezetőként, nemrég került az iskolába, előbb kollégiumi

¹ Lásd az *Álmok, ébredések* című részt a 2022/11. számban – A szerk.

nevelőként szolgált, de most már rendes tanár. Erőteljes férfihangja elválaszthatatlanul kíséri jól megtermett alakját, kopasz fejét. Kiváló fizikatanár, akivel gyakran beszélgetünk – irodalomról. Tudja, hogy lelkesedem Juhász Ferenc költészetéért (könyve, a *Harc a fehér báránnyal* 1965-ben jelent meg, sok olvasót magával ragadott, köztük engem is), neki azonban fenntartásai is vannak. „Bóbeszédű”, mondja Juhászáról, majd állítása igazolásául hozzáteszi, hogy megpróbálkozott a *Tékozló ország* című Dózsa-eposszal, de unta, s egy alkalommal rossz helyre tette a kötetben a könyvjelzőt, kimaradt nyolc oldal, ami azonban egyáltalán nem hiányzott. Akár a szerző maga is elhagyhatta volna. Balog József Áprily Lajos híve volt, rabul ejtette őt verseinek ritmusa, zenéje, s amikor én a „Selymit a barka már kitakarta” általa idézett dallamára a *Babonák napja* gondolati erejével válaszoltam, vitánknek az vetett véget, hogy „A halott Ady emlékének” szentelt *Patroklos alszik* című Áprily-verset mindketten szépnek ítéltük. Ebben kiegyeztünk. Balog tanár úr özvegyember volt, s amikor az egyik nagyszünetben, felügyelői sétálgatásunk közben az udvaron feleségét említette valamivel kapcsolatosan, megállt a mondat közepén, majd váratlanul másról kezdett beszélni. Az életéről mondott néhány szót, aztán egészen köznapi hangon folytatta tovább, de én rájöttem, hogy valójában szaval. A *csavargó a halálra gondol* című Áprily-vers utolsó sorait mondta: „Ha menni kell, vállamról rongy-ruhám / egy rándítással elhullathatom, / saruim szíja sem marad velem...” Aztán kicsit hallgattunk. A dudaszót hallva Balog tanár úr megfordult, és elindult az iskola-épület felé. Fizikaórájára sietett.

Térjünk vissza a D. Edit története által kiváltott nevetéshez, valamint a tanáriba érkező fizikatanár torokköszörüléséhez, s onnan folytassuk elbeszélésünket. Ahogyan a soron következő naplóval a lépcsőn elhaladok a Zípernowsky-szobor mellett, az ablakon kipillantva látom, hogy az udvaron diákok szorgalmasan mossák Medovarszky László igazgatóhelyettes, azaz Medó Trabantját. Erre a műveletre a gyerekek kértek engedélyt tőle, Medó csak megengedte nekik. Ő a pécsi egyetemen szerzett diplomát, a nyelvtörténész Klemm Antal hallgatója volt, akinek szorgalmasan jegyzetelte pepita füzetéibe az előadásait, s amikor engem doktorrá avattak, jegyzeteinek paksamétáját nekem ajándékozta. (Később fel is használtam ezt az értékes dokumentumanyagot.)

Az ebédlőben a nyugdíjas kor felé haladó F. László mellé kerülök. Meglepődve látom, hogy a vizeskancsóból rátölt a levesére. „Forró, s nekem sietnem kell”, magyarázza meg a különös gesztust. Az esti tagozat foglalkozásai csak később kezdődnek, de őt addig is várják a különórás tanítványai. Egykor tehetséges matematikusként indult, de mikor én megismertem, már csak rohant egyik óráról a másikra. A régi hírnevéből élt. Azt a módszert alkalmazta óráin, hogy a tábla felé fordulva jobb kezében a krétával írta a képleteket és a levezetést, bal kezében a spongyával viszont nyomban le is törölte a tábláról a megoldásokat. Talán nem akarta, hogy a hibákra felfigyeljenek diákjai. Ez a módszer – jobbra írt, balról törölt – növelte tekintélyét: ezen a szinten ne vacakoljunk a részletekkel, sugallták gesztusai. Okos diákjai pedig otthon egyedül is megoldották a feladatokat. Laci bácsival néha bejött az iskolába a felesége, aki ismerte a szüleimet, s feletébb csodálkozott, amikor először meglátott a tanáriban. Hogy felvitte az Isten a dolgát ennek a Hadapród utcai gyerekeknek, gondolhatta, hajdanvolt fiatalasszony

korából maradt szőke loknijait kissé megrázva. Amikor pedig észrevette nevem előtt a doktori titulust, teljessé vált benne a felfordult világ élménye.

Esti tagozatos óráim említésével zárom „iparista” napom emlékeit. És egy megjegyzéssel. A technikum jól kitalált iskolatípus volt. A minisztériumi diletánsok többször is megpróbálták ugyan különböző átszervezésekkel és átnevezésekkel tönkretenni, s bár sok kárt okoztak, de végső soron mégsem jártak sikerrel, a Gépipari talpon maradt, s ez az iskolatípus életképességét bizonyítja. A kialakult iskolatörténeti kvartett: humán és reálgimnázium, technikum és szakiskola, kiállta az idő próbáját. Még csak a főgimnázium és a főreál intézményét kellene hozzátenni ehhez a rendszerhez (megyéenként egyet-egyét), amelyek a színvonalas oktatás mellett be tudnák fogadni a doktoriskolákban végzetek egy részét. Az esti és levelező tagozatokkal pedig hiányt pótol az állam, és segített azoknak, akik rendes idejükben nem tanulhattak, csupán a színvonal megőrzésére kellett volna nagyobb gondot fordítani. Ám e téren is sok múlik az egyéneken. Volt egy estis osztályom, ahová fáradt bányászok jártak, olykor munka után. Néhányan persze elaludtak az előadásom alatt. Sok mindent kitaláltam, hogy ébren tartsam őket. Nem jártam nagy sikerrel. Egyszer azonban a tanagyagon kívül Szabó Lőrinc mitikus történetét, a *Szun Vu Kung lázadását* vettem elő, s ez érdekelte őket. Az egyik hallgató meg is kérdezte a Szabó Lőrinc-kötet címét, adatait. Ezzel az emberrel, sok-sok évvel később, egy buszpályaudvaron találkoztam, amikor elmondta, hogy Szabó Lőrincet azóta is olvassa. Mert ez a költő, mondta, úgy ír, mintha beszélne. De ezt a történetet – egyik legnagyobb tanári sikerem historiáját – máshol már megírtam.

Az Igazgató Úr

Technikumi éveim főszereplője kétségtelenül Lőrincz József. Amikor 1967-ben hívására megjelentem, bemutatkoztam, s először ültem le irodájában, negyvenhét éves volt. Megnyerő modora, barátságos szavai rögtön rokonszenvet ébresztettek bennem iránta. A szegedi egyetemen szerzett magyar-történelem szakos tanári diplomát 1943-ban, s azóta a Zipernowsky (illetve különböző nevű elődeinek) tanára, 1962 óta igazgató. Baloldali értékrendű ember volt, a rendszer elkötelezett híve. (Azt, hogy „baloldali”, tényként mondom, nem dicsérő módon, de nem is elmarasztaló szándékkal. Az emberi társaság nem világnézeti megszgyék szerint tagolódik „jókra” és „rosszakra”). Jól ismerte a huszadik század első felének magyar irodalmát. Amikor meglátta tanári szobám falán Németh László arcképét, megjegyezte, hogy *Bűn* című regénye felkavaró hatással volt rá. Név szerint ismert mindenkit, az iskola sok évvel korábban végzett öregdiákjait is. Csodáltam ezt a képességét. A nyugdíjas takarítónőket is nevükön szólította, s egy-egy tanfolyam ürügyén alkalmi munkát adott s egy kis plusz pénzt juttatott nekik. Minden rászorulóknak segített: „Ez is a mi kutyánk kölyke”, jegyezte meg ilyenkor. Amikor az iskolába kerültem, s vittem hozzá bemutatásra tanmenetemet, rám nézett, s így szólt: „Nyugodtan formáld a magad képére a tananyagot. Ezt rád bízom. Én csak azt kérem tőled, hogy az érettségi vizsgán jól szerepeljenek a tanítványaid. Az a lényeg, hogy a diákok szeressék a tárgyat, az irodalmat”. Ez megnyugtató, mert éppen előző nap vágtam bele a szeméttartóba az osztály színe előtt a silány tankönyvet, mondván, majd én elmon-

dom, amit meg lehet tanulni. Lehetséges, hogy mások Lőrinczről alkotott véleménye eltér az enyémtől. Én csak jót kaptam tőle. A feleségemet is odahozta a technikumba, hogy erősebben kössön az iskolához, külön tanári szobát kaptunk, ketten vittük a tárgyat.

Kiváló pedagógus volt. Ennek igazolásául mondok két példát. Az iskolában hagyományosan megünnepelték a névnapokat. Átmentem a műhelybe D. Ernőt köszönteni. Többen voltunk, elment az idő. Csak a figyelmeztető csengő hangjára kaptam észbe, elköszöntem, siettem vissza, hogy legalább a leckét feladjam. Amikor felértem a második emeletre, a folyosón néma csönd fogadott. Csak nem mentek haza a diákok, ebből baj lehet, jutott eszembe. Ahogyan a kilincs felé nyúltam, hogy tisztázzam a helyzetet, az ajtó kinyílt, s a belső kilincset fogva ott állt Lőrincz József az ajtóban. Na, most kapok, mondtam magamban. De ő így szólt: „Gondoltam, helyettesítelek. Elbeszélgettem a tanulókkal. Diákjaid felkészültsége kiváló, szép munkát végeztél velük”, mondta, s továbbment. Én meg ott álltam, sóbálványként. Letolás helyett megdicsért. S ezzel még inkább hívévé tett, s további munkára serkentett. Ehhez fogható pedagógiai érzéket senki másnál nem tapasztaltam. A másik példázatom kissé bonyolultabb. Amikor elkészült a magyar előadó, az irodalmi tablókhoz és történelmi címerekhez sehogyan sem illett az aktuális ország-jelvény. Nem tettem fel. Másoknak szemet szúrt a címer hiánya, s szóvá tették. Éppen az igazgatói iroda előtt mentem, amikor hallom, hogy egy intrikus hajlamú kolléga éppen Lőrincznek jelenti az esetet, hozzáfűzve, hogy túl sokat megengedek magamnak. Lőrincz meglátott, behívott, s azt mondta: „Ahhoz a szép előadóhoz valóban nem passzol az a silány kivitelű nyomtatvány. Pannika – fordult a titkárnőjéhez –, vegye le a falról, legyen szíves, azt a szép irodai címet az aranyozott kerettel”. „Gyere, Doktor”, karolt belém, amikor a titkárnő átadta neki, némi fejcsóválással a címet, „ezt fölviszük, ez passzolni fog, keresünk neki helyet a teremben. Fogunk találni”. Találtunk.

Az Igazgató Úrnak (ő tegezett engem, én, miként többi fiatal kollégám, magáztam őt, s tiszteletem jeleként maradtam a hivatalos titulussnál) emberi gyengéje is volt. Irodája mögött volt egy kis konyha, szemben vele egy társalgó tévével, amit az iparista nyelv „kerthelyiségnek” nevezett. Itt olykor poharazgatásra is sor került, s Lőrincz József is felhajtott egy-két nagyfröccsöt. Nem is csoda, hiszen reggeltől estig az iskolában tartózkodott, hát megszomjazott. Estefelé bizony néha érződött rajta a bor hatása. Valószínűleg a diákok, estis hallgatók is észleltek e téren egyet s mást, de ez jottányit sem változtatott az iránta megnyilvánuló tiszteleten. Méltóságát nem rombolta esendőségének ez a jele, csupán emberibbé tette alakját. Mondok erre is példát. Egy országos tanulmányi versenyen iskolánk (főként a versenyre felkészítő W. László érdeméből) bekerült az országos döntőbe, amit a tévé is közvetített. Az utolsó kérdés előtt vesztesre álltunk, s szinte eldöntöttnek látszott a „meccs”. Ám a versenyt záró feladat értelmében a megjelent diákcsapatnak az iskola direktorával közösen be kellett mutatni egy szabadon választott orosz éneket. Ellenfelünk e feladat gyanánt valamiféle vérszegény nyekergést produkált. Ekkor Lőrincz József felállt, s beintett (a villányi szüretéken begyakorolt) diákkórusnak, amely nyomban rázendített a régi orosz favágók dalára. Előbb halkán, érzéssel: „Sose hallok olyan gyönyörű nótaszót, amilyent sihedernyi koromban...” Aztán izmosodott a szólam, majd

ellenállhatatlan erővel felhangzott, szinte kitört, kiáradt a munkakedv, az együttes cselekvés öröme: „Sej, te Bunkócska, te drága, Sej, te eleven fa gircses, görcsös á-ága, te drá-ága” – zúgott, zengett a dal, amit immár mi énekeltünk, nem a fávágók, mi, itt és most, pécsi iparisták, de úgy ám, hogy szinte megrepedtek a stúdió falai, hogy végül, egy másodpercnyi csönd után, diadalmasan felhangozták a fohász – „Segíts most!” Mindenki tapsolt, a tévések szintén, még ellenfeleink is. Nem volt vitás. Lőrincz József megnyerte a versenyt.

Határátlépés

A hetvenes évek a nyugati utazásokról is nevezetesek számomra. Az elsöre különösen élesen emlékszem. 1971-ben István nagybátyám Bázelen látott vendégül bennünket. Svájci kirándulásaink során sok egyéb tapasztalat és Erasmus-lecke mellett „Manfréd-élményben” is részesültem: a Jungfrau egyik „byroni” magaslatán, ahová egy vasút vitt fel bennünket a hegy belsejében, én, a pannon fiú (akkor végérvényesen megtudtam magamról, hogy az vagyok) ámulva szemléltem a hegyóriásokat. 35 fokos kánikulából jöttünk a fönti téli világba. Svájc után Párizsba és Londonba is eljutottunk. És a következő években több helyre. A könyvesboltokban gyarapodó bibliotékámból még hiányzó alapművekhez jutottam hozzá: a korábban már Pécsen beszerzett ötkötetes Taine-hez megvettem Dilthey és Hettner alapműveit, Fritz Martini klasszikus német irodalomtörténetét, Scherernek egy becses, gót betűs kiadását, ennek 13. fejezete alaposan kibővítette a romantikáról addig meglévő ismereteimet, akárcsak Ricarda Huch monográfiája. Megszereztem Emil Staiger *Die Kunst der Interpretation* című művét (az 1967-es kiadást, benne a remek *Minna von Barnhelm*-elemzéssel), ráleltem Josef Nadler osztrák irodalomtörténetére (ennek színháztörténeti vonatkozásai lesznek majd tanulságosak számomra), és haszonnal forgattam később a Kluge–Radler-féle tanulmánykötetet (*Hauptwerke der Deutschen Literatur*). Ezek a művek, persze, nem a legfrissebb szakmai eredményeket tartalmazták, de számomra nélkülözhetetlen hiánypótlást jelentettek. Segítségükkel eltakarítottam magamban a Pánditól és Waldapfeltől származó szemléleti romokat. (Azért Sőtér, Szauder és Barta megmaradt.) Feltornásztam magamat a klasszikus irodalomtörténeti iskolákon át a strukturalizmusig. Ott kellett majd folytatnom. Ebben a továbblépésben alapul szolgált nekem Hans-Georg Gadamer *Wahrheit und Methode* című nevezetes könyve (ennek 1975-ben, Tübingenben megjelent negyedik kiadását ajándékba kaptam), Heidegger fő művének, a *Sein und Zeit*nek szintén tübingeni kiadásával (ezt 1979-ben szereztem be) buzgón gyarapítottam könyvtáramat és a fejemben halmozódó ismereteket. Azt hiszem, a felsorolt könyvészeti adatok mögött egy arc is megjelenik: egy örök diák, egy szorgalmas magántanuló arca. Hozzáteszem, hogy a német irodalom klasszikusai is otthoni polcomra kerültek, különösen Hölderlin, Rilke és Stefan George első kiadású kötetei jelentenek sokat nekem, meg hát, többek között, a teljes Goethe és Schiller. (Később majd Thomas Mann és Günter Grass egy-egy kötetének dedikált példányához is hozzájutok).

Történet a bizalomról

Technikumi éveim idején három osztályt vittem érettségire. Ma már legtöbbjük a barátom. Az 1978-ban végzett osztályt azért említem meg külön is, mert peda-

gógiai tevékenységem egyik alapelvét valósítottam meg velük: az önszervező osztály eszméjét. (Amelynek kulcsa persze egy tanár, akit nemcsak tisztelnek, de szeretnek is tanítványai. Akiknek joguk van beleszólni a tanterv összetételébe.) Az adminisztrációt P. Jancsi végezte (egyos osztálytársai szerint túl szigorúan), s ezt Lőrincz József tudomásul vette. „Te ird a dolgozatodat”, mondta nekem. Tudta, hogy Kisfaludy vígjátékaival foglalkozom, amelyekben a nemzeti műveltség változatait szólaltatják meg a jellegzetes beszédű és karakterű szereplők, a csel-dráma játékosan feszült közegében. (Ez a tanulmányom, továbbfejlesztve, később kandidátusi értekezésem része lett.) Az osztály pénzügyeit V. Lajos vitte, s ez komoly feladat volt, mert kirándulásra gyűjtöttünk. Az iskolai hagyományoknak megfelelően a Szovjetunióba készültünk. De nem volt meg a második kísérő tanár. Pontosabban én lettem az, mert Jancsi volt a főnök, ő intézett mindent. Én az előkészületek során, meg az út folyamán szintén előadásokat tartottam az orosz irodalomról, kultúráról, felkészítettem őket a képtárak látnivalóira, a nagy orosz festők (Ivanov, Kramszkoj, Ge, Repin) műveivel való találkozásra, valamint a páratlanul gazdag modern gyűjtemény (Chagall, Picasso) látnivalóira. A hosszú úton a vonatban felolvastam diákjaimnak Dosztojevszkij *Fehér éjszakák* című elbeszélését. Gond nélkül megtettük a három városra (Kijev, Moszkva, Leningrád) koncentrálódó programot, fegyelemsértésre csak egyszer került sor. Leningrádban tízen kiszöktek éjjel a kollégiumból, sétálgattak a fehér éjszakában, s csak hajnalra jöttek vissza. Amikor szigorúan megkérdeztem, miért tették ezt, egy kis hallgatás után azt mondta egyikük: „Hát Dosztojevszkij miatt”. Ezzel el volt intézve a dolog.

„Hihetetlen, hogy ezt meg merted, meg tudtad csinálni: egyedüli tanárként külföldre menni két hétre harminc gyerekkel” – csóválták a fejüket kollégáim. Erre elmeséltem nekik azt a jelenetet, amelyre a „nagy utazás” előtt két héttel került sor. Találkoztam az utcán az egyik szülő által kísért V. Lajossal, s néhány szót váltva megtudtam tőle, hogy éppen a bankba viszi az utazásra összegyűlt, nem kis összeget, s rámutatott a szatyrában lévő vasládikára. (Ennek a molière-i ládikának már legendája támadt, benne volt az osztály minden pénze.) Nehogy ellopják tőled, aggodalmaskodtam. „Vannak testőreim”, mutatott a háta mögé, ahol két keménykötésű osztálytársát pillantottam meg. „Vigyázzunk rá”, suttozták, s megnyugtatóan még hunyorítottak is a szemükkel. Persze, korábban benem is felmerültek kételyek, de a gyanakvás és a bizalom vitájában igyekeztem minden esetben, mint ezúttal is, az utóbbi mellé állni. A bizalom ugyanis eredményesebb a gyanakvásnál. Talán nem csak a pedagógiában.

K. Gyuri nem a mi osztályunkba járt, velünk egy időben ők is megtették ezt az utat, de náluk történt egy, mint mondták, „apróság”. Az történt, hogy Gyuri elvesztette az útlevelét, ezt hazafelé tartva vette észre. Nem gondolta, hogy ebből gondok adódnak. Pedig adódtak. Nem engedtek át a határon, mesélte később, hiába igazoltak a többiek. Visszavittek Moszkvába, s hozzácsaptak a soron következő csapathoz. Minden programon még egyszer részt kellett vennem. Közben készültek a hivatalos papírjaim, rendben ment minden. A Lenin-mauzóleumhoz érve azonban két rendőr hozzám lépett, kiemelték a sorból, s magukkal vittek. Gyanítottam, hogy a laza öltözékemmel, kopott, térdig érő farmeremmel van a gond, de már nem volt megfelelő szereléselem. Egy mellékutcában beültet-

tek egy ott álló autóba. Kicsit féltem, nem tudtam, mi fog történni. Az autó vára-kozott, a két rendőr erősen figyelte a járókelőket. Amikor egy húsz év körüli fia-talemler jött szembe, az egyik rendőr kiszállt az autóból, s ráparancsolt, hogy üljön be, majd hogy vetkőzzön le. Az orosz levetkőzött. Én csak csodálkoztam, nem értettem a dolgot. Aztán rám szóltak, hogy öltözzem át, vagyis, hogy vegyem magamra az orosz gyerek öltözékét. Amikor ezt megtettem, az egyik rendőr a mauzóleumhoz vezetett, betessékelt, majd a kijáratnál megvárt, és viszszakísért az autóhoz. Az orosz gyerek alsógatyában vára-kozott a kocsiban. Viszszakapta a ruháját, én is a magamét, aztán a két rendőr szalutált, alkalmi társam ment tovább a dolgára, én pedig megkerestem újdonsült csoportomat. Azóta is gondolkodom az eseten, fűzte a történetéhez Gyuri. Azok a rendőrök tulajdonképpen segítettek nekem, szolgálatomra álltak, de nem volt apelláta: muszáj volt elfogadnom. Nem tudom, hogy az orosz fiú tőpreng-e a velünk történeteken. Végül is hálával gondolok rá, de egy kicsit sajnálom is őt.

Lőrincz Józsefet 1979-ben nyugdíjazták. Ezt a helyzetet nehezen tudta feldolgozni. Ő, aki tulajdonképpen az iskolájában élt, hirtelen megtűrt személlé változott. Nyilván olyanok is akadtak, akik ezt éreztették vele. Meghasonlott emberré lett. Valami lelki terhet is cipelt a múltjából? Nem tudom. Tétován rendezgette a holmiját, s behúzódott egy kis szobácskába, mint a sebesült farkas az odújába. Ráadásul különféle (szerintem jórészt méltatlan) vádaskodások érték. Utoljára a betegágyon láttam a kórházban. Nem volt egészen magánál, de amikor felismert, így szólt: „Doktor, olyan vékonyak lettek a lábaim, mint Gandhiéi”.

Ezüstbot

Kosztolányinak van egy novellája, amelynek hőse talál a vasúti fülkéje csomag-tartójában egy sétabotot; magához veszi, előbb örül neki, de később gyanakodva nézegeti, mert nem tud tőle megszabadulni. Ha elveszíti, utána hozzák. Néha úgy érzi, mintha a bot lenne az ő gazdája. Ilyen ezüstbot volt számomra a film-művészet. Úgy kezdődött a dolog, hogy filmklubot hirdettem a technikumban, amire olyan sokan jelentkeztek (kiváltva műszaki tárgyakat tanító kollégáim fejcsóválását), hogy ki kellett bérelni a Park Mozit. A vetítések előtt néhány perces bevezetőt mondtam. Ott álltam a függöny előtt a dobogón, láttam a széksorok-ban vára-kozó diáksereget, s hirtelen eltöltött a felém áradó figyelemből fakadó felelősség érzése. Ha ennyi hallgatóm van, akkor mondanom is kell nekik valami érdekeset, fontosat arról a filmről, amelynek a vetítése mindjárt megkezdődik. Csakhogy én nem tanultam filmesztétikát, és nem ismertem a filmtörténetet. Hát nekiálltam a dolognak. Megtanultam erről a művészetről mindazt, amit meg lehetett tanulni Jean Mitrytől Balázs Bélán és Siegfried Kracaueren át Rudolf Arnheimig, Hevesy Ivántól a Gregor-Patalasig. A pécsi filmforgalmazó vál-lalat és a pesti Filmarchívum segítségével pedig, mindkét helyen ismerőseim, barátaim dolgoztak, remek történeti és modern sorozatokat állítottam össze. A filmeket együtt néztem diákjaimmal, s ebből a közös élményből született meg bennem az a tudás, amellyel már hitelesen állhattam a tanítványaim elé.

Kétféle klubot szerveztem. A Park Moziban klasszikusokat adattam elő: az olasz neorealizmus (Vittorio de Sica), a francia költői realizmus (Jean Renoir) és az új hullám (Truffaut, Godard) remekeit. Jacques Tati *Nagybácsim* című filmjét,

Robert Bressontól a *Zsebtolvajt*. Aztán jöttek a modernek: Fellini, Antonioni, Resnais, Buñuel, Tarkovszkij. Olyan alkotásokat is megszereztem (*Szerelmem, Hirosima*), amelyeket a nyilvános moziműsorok mellőztek. Az iskola vetítőtermében pedig ritkaságokat, például némafilmeket játszottunk: Griffith *Türelmetlenségét*, René Clair *Párizs alszik* című remekét, amelyben egy tudós megállítja az időt, de egy kis társaságra nem hat a varázslat, akik élvezhetik a megdermedt városban a korlátlan szabadság mámorát, sorra vettük az avantgárd gyöngyszemeket, a *Felvonásközt*, az *Andalúziai kutyát* és a *Gépi balettet*. Az archívumból vonaton küldték a filmeket nagy kerek fémdobozokban, három diákom várta a küldeményt a pályaudvaron, átvették, felhozták az iskolába a filmeket, M. Tóni befűzte a tekercseket a gépbe, s máris kezdődött a vetítés. Az egyes filmeket tapsvihar köszöntötte. Akiknek már nem jutott szék, a földön kuporogva követték az előadást. Varázslatos hangulat jött létre. („Nagy idők voltak azok”, emlékeztek vissza az öregdiákok az érettségi találkozón.)

Ezek a programok, azt hiszem, nem mentek az irodalom rovására. Clair és Buñuel után könnyedén olvasták tanítványaim Apollinaire-t, a *Medáliákat* József Attilától és Kassák klasszikusát, *A ló meghal a madarak kirepülnek* című poémát. Egy alkalommal megnéztük Jean Vigo *Atalante* című, 1934-ben készült remekét, amelyben egy hajót kísérünk végig a Szajná Párizsig. S miközben szemléljük a változó tájat, egy hétköznapi szerelmi történet is feltárul előttünk. A kapitány magával hozta az útra ifjú feleségét, aki éjszaka bebarangolja a külváros utcáit, sötétlő tereit, és megpillantja a nyomorgókat is. Ennyi jut neki Párizsból, mert másnap indulniuk kell visszafelé. Amikor befejeződött a vetítés, az egyik tanuló megjegyezte, hogy ő most értette meg József Attilát, mert itt a tájélmény, az érzelmek és a politika valahogy úgy kapcsolódik össze, mint a költő *Nyár* című versében.

(Az én ezüstbotom aztán továbbra is velem maradt. Később tizenöt éven keresztül vezettem a *Dunántúli Napló* filmkritikai rovatát, s írtam hétről hétre a jegyzeteimet, ebből az anyagból készült 2013-ban a *Lumière-örökség* című kétkötetes munkám, amelynek bővített kiadása is megjelent. *A mozgókép és a filmalkotás* címmel pedig tankönyvet írtam, az egyetem filmtanszékén három-négy éven keresztül kurzust is vezettem. Ezt már nem akartam, de a bot nem engedte el a kezemet. Mára, azt hiszem, végleg kialakult, tán meg is csontosodott az ízlésem. Nem kedvelem a gyorsmontázsra, éles vágásra épülő stílust – ennek erős hatásmechanizmusa mögött manipulatív szándékot érzékelek –, amit korábban a szovjet, manapság az amerikai filmek alkalmaznak. Engem a hosszú beállítások vonzanak, a kamera lassú vonulása gyönyörködtet, Tarkovszkij filmjei, főként a *Sztalker*, meg Tarr Béla *Sátántangója*. Változatlanul nagyra tartom Robert Bresson janzenista opusait. És újabban felfedeztem az iráni filmeket.)

Párhuzamos történetek

Egy kis iskolatörténet következik. A Zipernowsky Károly Technikum immár százöt éves története során különböző oktatási formákat öltött különböző neven. (Nálunk lényegében ebből állnak a tanügyi reformok.) Az 1912-ben alapított intézményt köznyelven Fémiparinak, illetve 1941-től Felsőiparinak nevezték. 1929-ben költözött mai, 48-as téri épületébe, ez később második emeletet kapott, s lényegében elnyerte mai alakját. Akkoriban született a nevezetes „Iparista

himnusz”, a „Huszonegy, huszonkettő, huszonhárom” kezdetű dal, amely költői túlzásokkal hangsúlyozza az ide járó diákok kiválóságát, hogy végül elhangozzék az „überelhetetlen” érv, miszerint „Jézus Krisztus is felsőiparista volt diákkorában”. Ezt felvonulásokon, rendezvényeken és mulatságokon, világnézeti hovatarozástól függetlenül, együtt zengték az iskola különböző felfogású diákjai. Csak a járdákon meg-megálló piusisták, gimnazisták csóválták a fejüket, mikor hallották a masírozók énekét. Való igaz, az evangéliumok nem tudnak Jézus iparista (pláne pécsi) diákkoráról, de ez nem zavarta az éneklők dalolva kifejtett meggyőződését: a tény az tény, gondolták, csak hát a papok letagadták. „Hajrá Ipari!” – Az intézmény alapító igazgatója Kamprád Hermann volt, aki 1933-ig vezette az iskolát, ő alapozta meg annak tekintélyét. Kamprád Hermann Schindler Aurél váltotta az igazgatói székben, ő is húsz évig, 1953-ig töltötte be hivatalát, neves mérnök volt, mint elődje. Szent embernek tartották, mindenki úgy nevezte őt: „Schindler atyánk”. Tantestületi vitákon végső érveként hangzott el: „Schindler atyánk azt mondta...”, s akkor az úgy is van, azt kell követnünk. Az ő idejében húzták föl az épületre a második szintet, akkor kapott az iskola „érettségizető” jogot, s a felnőttoktatás is elindult.

Ám mindeközben a Mecsek-oldalon is történt valami. A hegy felé emelkedő Mátyás király út mellett (ma Hunyadi János út, a családban maradt az utcanév, ami ritkaság az efféle átnevezések között), a szőlők és barackosok között egy ház kezdett kibújni a mészköves talajból. A fentebb említett Kamprád Hermann volt az építtető, aki aztán itt is lakott. S mivel a ház akkor még úgyszólván egyedül állt környezetében, helyesnek látta megvédeni birtokát, s ebből a célból a telket dél felől lezáró bástyához egy titokzatos mérgező növényt telepített, amelyet, úgy mondják, egyiptomi diplomáciai szolgálatot teljesítő rokonától szerzett, ott a piramisokat őrizték vele a sírablóktól. Ennek a növénynek legendája volt: aki hozzáért, vagy akár csak megközelítette, fekélyszerű sebeket kapott, s fulladozni kezdett. Állítólag volt, aki bele is halt a növényvel való végzetes találkozásba. Mindenki tisztelte ezt a folyondárszerű plántát. A környékbeliek tudták, hogy ott van, s elkerülték. És most előre pillantok, merthogy ez a ház 1970 körül a mi családunk tulajdonába került (a Schindler-örökösöktől vásároltuk meg, na, ez is egy titokzatos párhuzam az életemben), s nekünk is gondot okozott ez a növény. B. professzor, kérésre, megvizsgálta, s a megállapítása szerint ez egy a mangófélek családjába tartozó igen agresszív, mérgező növény, még a párjának a belégzése is veszélyes lehet. B. professzor szerint a vácrátóti arborétumban van még egy példánya az országban, ott is sok bajuk volt vele, a hírek szerint egyszer kiszökött a fűvészkertből, el akart foglalni egy közeli erdőt, alig tudták visszakényszeríteni. Számomra ez a növény filozófiai problémát is okozott. Merthogy engem békén hagyott, pedig kertészkedés közben szükségképpen hozzáértem, igaz, soha nem akartam bántani. Viselkedésemet, volt tanáromra, Szobotka Tiborra emlékezve, Shelley *Érzékeny plánta* című versére alapoztam. A növény, azt kell mondanom, érzekelte a jó szándékomat, s ezt szelídséggel viszonzta. A lányaim, Orsika és Réka, akkor még gyerekek, a növény közelében játszottak, biztosan hozzá is értek, őket sem bántotta. Mintha a haragos őr kedves nagypapává változott volna. De mikor a nagybátyánk és a házvezetője meg akarták regulázni (nem értettem, hogy miért), súlyos sebeket kaptak, arcuk felpuffadt. Az egyik

szomszéd, aki metszőollóval esett neki, két hétre kórházba került. Mi békésen megvoltunk egymással évtizedekig. Ma már a kert járva nem látom ezt a növényt: megöregedett, vagy megunta az ellenséges gyűlölködőkkel való viaskodást, s jobb létre szenderült. Talán a szelek szárnyán visszaköltözött Egyiptomba. De azért reménykedem abban, hogy egyszer még majd egy kicsiny hajtással vagy levelecskével hírt ad magáról.

Kamprád Hermann után Schindler Aurél is a szóban forgó házba költözött, miután az iskolához hasonlóan ez ugyancsak kapott egy felső szintet. A kertben egy kis műhelyt is berendezett magának. De a gyümölcsös és a szőlő területét felparcellázták, s lassan körbeépítették a házat. A ház mögött utat vágtak, az akkor még zsákutcaként létező Bessenyei utcát. (Ez a név is jelzés volt számomra: mikor idejöttünk, még nem tudtam, hogy erről az íróról két könyvet is fogok írni.) A harmincas évek végén velünk szemben felépült a Kapisinszkyház, amelyben a háború alatt egy ideig Tolbuhin marsall főhadiszállása működött; jól kiválasztották a helyet, mert dél felől a mi emeletes házunk takarásában helyezkedett el. Schindler Aurél haláláig itt élt ebben a házban. Nyilván anyagi okokból kiadták a felső emeletet: így került a házba Gebauer Ernő, a neves festőművész, Székely Bertalan tanítványa. Főként falképei nevezetesei, mintegy hatvan templomban megtalálhatók a freskói, például a Lyceumban és a Belvárosi templomban. Számomra két műve különösen kedves: a Park Mozi falképsorozatát diákkoromban, vetítések előtt gyakran megcsodáltam: virágfűzért vivő ifjakat láttam, szemben velük gyönyörű leányok menetét. (Később találkoztam egy idős hölgygel, aki pironkodva elmondta nekem, hogy a menet élén haladó nő hátaktját a művész óra, az ő hátáról és csipőjéről mintázta.) Középiskolás koromban, 1955-ben készült el a Nagy Lajos Gimnázium nevezetes freskója az emeletre vezető széles főlépcsővel szemben (Gebauer egyik főműve): a triptichon az iskola névadó királyának nevezetes tettét ábrázolja, a pécsi egyetem megalapítását 1367-ben. Az iskola diákjaként tanúja lehettem a kép munkálatainak. (Gebauer sógornője volt a pécsi emlékeit is felidéző önéletrajzi elbeszéléséből ismert költőnő, Mollináry Gizella, akinek költői tehetségéről Radnóti is elismeréssel szólt, Ignotus pedig „nőstény kis vadembernek” nevezte, ami tőle komoly dicséretnek számított.) Gebauer Ernő haláláig, 1962-ig a mi későbbi házunkban élt. Tiszteletére 2012-ben emléktáblát avattak, melyet Páva Zsolt polgármester leplezett le. Egykori műterme ma az én könyvtárszobám. Itt őrzöm egyik akvarelljét, amely az ötvenes években készült, és a házunkat ábrázolja a kert felől. Látszik rajta az a vadszőlő is, amely azóta is töretlenül él, az egyik tetőrészre is ráterjedt, de a világeért sem bántanánk. A ház előtt balról az a gesztenyefa látható, amely két társával együtt húsz éve elpusztult, valószínűleg mérgezés következtében. Ezeket megsirattuk, és pótoltuk őket. De a négy százhusz éves fa él és virul, gesztenyevirágzásakor minden évben ünnepet ülünk a kertben tiszteletükre. Korábban a ház főbejáratától kelet felé gesztenyeallé vezetett a Mátyás király (Hunyadi) útig. A beépítések következtében ez a fasor már nem létezik, de Gebauer akvarelljén még látszik egy kis szakasza. Amikor ideköltöztünk, még élt a festő özvegye, Ingeborg asszony, idős korában is szép, művelt hölgy volt, kék szeme bizalmat, gondosan ápolt szőke haja méltóságot sugárzott, aki nekem sok mindent elbeszél a környék történetéről, embereiről.

Elbeszélései révén egy krúdys világ tárult fel előttem, gáláns kalandokkal, műtermi eseményekkel, nevezetes látogatókkal, szerelmekkel, kerti mulatságokkal, még titokzatos bűnesetekkel is, egy egész Mecsek-oldali legendárium. Ennek ő maga szintén részese, mint egy szerelmi dráma egykori hősnője. Ingeborg asszonyt a családja hazavitte Norvégiába. De a lelke, úgy érzem, s ezt ő meg is jósolta nekem, itt maradt, ebben a házban. Teliholdas éjszakákon néha mintha látnám őt sétálgatni a kertben. Lakószobája ma az én dolgozószobám, itt írom most ezt a szöveget.

Látogatás Lovász Pálnál

Az emlékezés időrendje más, mint a megtörtént eseményeké, s az elbeszélés szabályai is eltérő logikát követnek, ezúttal mégis pontosan megjelölöm látogatásom időpontját: egy dedikáció igazolja, hogy 1973. szeptember 29-én jártam Lovász Pálnál, a neves költőnél, a Janus Pannonius Társaság egykori titkáránál, Irányi Dániel tér 8. szám alatti lakásában. Ezt az otthonát meg is nevezi egyik versében, illetve az ablakáról ír, amely fontos esemény helyszíne lett. Idézem a verset *Arckép* című posztumusz kötetéből, mert nemcsak líráját jellemzi, de életfelfogásáról is tanúskodik:

Galambfészek

Irányi Dániel tér 8 alatt
a párkányon, az ablakok között
kikelt egy kiscalamb.
Nedves pehely, lágy csőr, síró torok –
nem védi már biztos fehér burok
csak apja, anyja váltott melege.
Fölötte nyílik zörgő ablakom,
könyöklök benne, imbolygó veszély –
fölnéz s már érzi:
őt, engem, házat, földet, csillagot
egygyé ölel az élő irgalom.

Boldog az a költő, akinek az ablakában megmutatkozik, nem is csupán az élet, hanem maga a lét, a kiszolgáltatottságával, gyengeségével, egyszersemind a létezőket átölelő irgalom sejtelmével. Elég kitekinteni neki az ablakon, s ott van mindez együtt.

Pedig amikor ajtót nyitott nekem, szomorúnak láttam. Keskeny arcához kissé túlméretezeten hosszú orra, amelyet mintha a szólásnak megfelelően csakugyan „lógatott” volna, keserű élettapasztalatokat sejtetett, talán titkokat is, de szemének barátságos, sőt nyájas pillantása szelíden ellenpontozta az arc, a homlok és a keskeny ajkak bánatos jelbeszédét. Dolgozószobáját, mintha máris, még a költő életében emlékszoba lenne, a pécsi irodalmi műveltség szentélyének láttam. A polcokon könyvek, a *Sorsunk* évfolyamai, íróasztala fölött bekeretezett fényképek borítják a falat, nagyobbak, kisebbek, főszerepben Weöres Sándor, aki több keretből is kitekint. Weöres Lovásznak („Pali bátyámnak”) ajánlotta *Álom a*

régi Pécsről című nevezetes versét, s barátságukról kötetnyi levelezés tanúskodik. Kéziratokat vehetek szemügyre. A költő, jogos büszkeséggel az arcán, kezembe adja a Janus Pannonius Társaság kiadványait: többek között Halasy-Nagy József Surányi-életrajzát, Weöres Sándor *Theomachiáját* meg *A teremtés dicsérete* című kötetét, valamint egy vékony, ám igen nevezetes kötetet: Surányi Miklós *Elnöki megnyitója* a Janus Pannonius Társaság 1933. február 3-án tartott első rendes közgyűlésén. (Ezt látogatásom befejezésekor emlékül megkapom ajándékba, Lovász Pál igen megtisztelő dedikációjával.)

Felkészülten érkeztem hozzá. Tudtam róla, hogy a Bácskából települt át Trianon után, első kötete, a *Tiszamentén* 1922-ben még Óbecsén jelent meg, a szegedi egyetemen jogi doktorátust szerzett, a társadalombiztosítási intézet, az OTI igazgatója lett Pécsen, ebből az állásából 1951-ben eltávolították. Költészetét *Vándorút* című kötetéből ismertem meg, ez 1942-ben jelent meg Pécsen, a Társaság kiadásában, Havas László metszeteivel. Lovásznak a nyugatos hagyományból indult, míves költészetét Várkonyi Nándor igen találóan parnasszistának nevezte, amelynek rokonszenves vonása az én-szerep szerény, visszafogott érvényesítése. Csendes, meghitt poézis az övé. Kosztolányi „rezzenékeny léleknek” nevezte. A nyelv iránti gyanútlan bizalommal társult harmónia-vágy mögött azonban (a létezését átölelő irgalom reményének mellékszólamaként, hogy a fentebb idézett versre utaljak) a kötetet lapozgatva sötétebb tónusokat is érzékeltem. Engem a *Vadász* című vers fogott meg leginkább.

Haza tart. Lábán a tarló sárkilonca.
Vállát a friss zsákmány forró terhe nyomja.

Lapult, görnyedt, osont. Sosem hibázott.
Csapása mentén sok vérrózsa virágzott.

Csukott állatszemek résén holt fény lobban.
Fekete borzalom hallgat a bokorban.

Beszélgetésünk során Lovász Pál többször szóba hozta Weöres Sándort, személyes portrét rajzolt róla, és néhány történettel gazdagította a pécsi Weöres-anekdota-füzért, majd „Sanyika” (így nevezte) gazdag képvilágának lelki dimenzióira hívta fel a figyelmemet (ez Lovász *Septichon* című ciklusának egyik fő gondolata lesz). Amikor említettem, hogy bár csak rövid ideig és díjtalan gyakornokként Dombay János mellett dolgoztam, elmesélte annak a találkozásnak a történetét, amelyre később ráismertem a *Villa rusticában*.

Aztán Surányi Miklóstra terelődött a szó, mert a látogatásomat előkészítő telefonbeszélgetésünkben jeleztem neki, hogy éppen az *Egyedül vagyunk* című Széchenyi-trilógiát lapozgatom. A *Kantate* című regényt is olvastam (szerintem ez Surányi legjobb műve), amelynek cselekménye jórészt Pécsen játszódik. Az ifjú régész, Gyömörey Zsigmond éjszakai sétáját a végzetes párbaj előtti éjszakán a Klímo utcától a Ferencesek utcáján végig az akkor éppen felújítás alatt álló, felállványozott dómig, ma is lépésről lépésre lehet követni, jegyzi meg Lovász. A könyvet a kisvárosban játszódó magyar regények (Móricz, Kosztolányi, Her-

czeg) összefüggésébe próbálom helyezni, ehhez Lovász hozzáfűzi, hogy mint a művészregények általában (a könyv főhőse Regen Richard, a székesegyház zeneszerző karnagya), a főhőst Surányi is szembeállítja az őt meg nem értő környezettel, amit ebben az esetben a pécsi kispolgárok képviselnek, élükön Pfaff pedellussal, mondom. Lovász bólint, s felhívja a figyelmemet Wittmann Jenny alakjának fontosságára, aki a főhős nevelt lánya, s mivel nem érti meg az érett férfi szenvedélyét, nem viszonzozza annak szerelmét. „Femme fatale”, csúszik ki a számon, Lovász ismét bólint, majd felhívja a figyelmemet a könyv folytatására, amely *Noé bárkája* címmel jelent meg tíz évvel később (1927-ben), cselekményét a háborús élmény hatja át. Lovász arca ekkor elborul. Emlékezik.

Már mennem illene, hiszen kora délután jöttem, s már estére jár, de még felvázolom a pécsi irodalmi műveltséggel kapcsolatos elképzelésemet, hogy ezt a történetet intézmények köré kellene rendezni: ilyen szerepet tölt be a püspökség, az egyetem, a Klimó-könyvtár, később a sajtó és a színház. S hogy a huszadik századi pécsi irodalom három fórumát az Erzsébet Tudományegyetem, a *Sorsunk* című folyóirat és a Janus Pannonius Társaság alkotja. A költő tollat vesz a kezébe, s dedikációt ír a Surányi-kiadványba. Amikor elköszönök, utánam szól: a *Csodavárókat ne feledd!* Még visszamegyek a technikumba. Ott olvasom el a dedikáció szövegét: „Nagy Imre barátomnak, a pécsi irodalmi értékek mentőjének szeretettel Pécsen, 1973. szept. 29. Surányi Miklós emlékezetével”. Tudtam, hogy a költő ezzel feladatot jelölt ki számomra. Szerény kis vidéki feladat, de hát nekem ez jutott, állapítottam meg magamban.

(Később, már egyetemi pályám idején, Klaniczay Tibor, akinek fülébe jutott, hogy mit bízott rám Lovász Pál, arra figyelmeztetett, hogy éntőlem nem a Surányi-féle konzervatív írókkal való foglalkozást várja a szakma, hanem a felvilágosodás irodalmának kutatását. Amikor, nem sokkal e megjegyzést követően megjelent *Nemzet és egyéniség* című drámatörténeti könyvem Katona Józsefről és a két Kisfaludyról, amelyről több elismerő véleményt kaptam, ezt egy találkozásunk alkalmával Klaniczay is elégedetten nyugtázta. De a Lovász Páltól előlegezett bizalma által kijelölt feladatot is igyekeztem teljesíteni. Erről tanúskodik *Öttorony* című könyvem.)

Műteremben

Mintegy másfél évvel később került sor arra a műterem-látogatásra, amelynek élesen metszett képe megmaradt emlékeim lapjain. Volt egy kis irodalmi szakköröm, nyolc-tíz főből álló csoport, a népszerű filmklubok mellett. Az egyik szakkörös az *Irgalomról* kérdezett, ez a regény többször is szóba jött. Egyik társa a könyv értelmezéséhez egy Pilinszky-verset csatolt, az *Ama kései* című négy soros szöveget, amelyet a költő Németh Lászlónak ajánlott. „Ama kései, tékozló remény, / az utolsó, már nem a földet lakja, / mint viharokra emelt nyárderű, / felköltözik a halálos magasba.” Azt hiszem, ebben valóban benne van, így utólag nézve, a mi fejünkben összeállva, sok minden, az íróról, a szóban fogó regényről, Kertész Ágnesről, a hősnőjéről is. Egy már érettségizett diákom, P. Karcsi, aki néha felkeresett az iskolában, javasolta, hogy a szakkörrel legközelebb látogassuk meg Bocz Gyula szobrást a műtermében. Vállalta is, hogy B. Józsi segítségével megszervezi ezt a találkozást.

Karcsi előzetesen elmondta, hogy Bocz Gyula nonfiguratív szobrokat készít. Ez az információ eszembe juttatta, hogy nem sokkal korábban egy művelődési házban előadást tartottam, s amikor néhány nevet fel akartam írni a mögöttem falra szerelt táblára, a rendező tanárnő rémulten lefogta a már krétát tartó kezeimet, azt súgva, hogy az a fekete felület nem tábla, hanem egy festmény. Letettem a krétát, s azt gondoltam: ez akkor még táblának se jó. Pedig szerettem az absztrakt művészetet (Herbert Read a „tanú” erre), de csak azokat a mestereket tiszteltem igazán, például Martynt, Matisse-t, Kandinszkijt vagy Picassót, akiknek a rajztudása hitelesítette modern törekvéseiket. Amikor beléptünk a műterembe, s a torzonborz hajú, szakállas, ám igen barátságos, velem nagyjából egykorú művész barátilag fogadott bennünket, megnyugodtam. Ott látható elvont témájú munkáinak vizuális ereje, s néhány figurális ábrázolásának plasztikai gazdagsága magáért beszélt. Érdekes beszélgetés alakult ki köztünk. Amikor diákjaim e rokonszenves kettősség iránt érdeklődtek, Bocz Gyula elmondta, hogy egy portré esetében főként a kezével dolgozik, az ujaival, közben akár másra is gondolhat, ám a nonfiguratív mű főként a lelkében, a fejében alakul, minden gondolatát leköti. Fényképeket vett elő, s megmutatta néhány magyarázó szó kíséretében korábbi műveit, a *Szomorúságot*, az *Öllekezést*, a *Jégvirágot* és másokat. Lehet, hogy az egyik főművének tekintett *Csillagok* is szóba jött, de arra nem emlékszem, hogy ez a munka születésének, készülésének akkor melyik fázisában volt. Élményekkel gazdagodva jöttünk el Bocz Gyulától, akitől érzéki beavatást is kaptunk a szobrászat világába.

Műterem-látogatásunk után néhány hónappal Karcsi bekopogtatott a szobámba, kezében egy vékony kötettel. Petri György 1974-ban megjelent *Körülírt zuhanás* című verseskötete volt. Azt mondta, nem tud szabadulni e versek tragikus súlyától. Arra kért, beszéljünk egyszer erről. A kötetben könyvjelző volt a *Lépcső* című versnél. Pár nap múlva, amikor felkeresett otthon, én is ennél nyitottam ki a könyvet.

Ki találta fel a
körülírt zuhanást
– a lépcsőt,
mely a magasságot megszelidíti,
fölolvasztva fokokká
a dermedt függőleget,
s a megoldás furfangját:
a kerülő út szerény
cselét megmutatta
a pillantása után
hasztalan ugráló
szárnyatlan embernek?

Mennyire más ez, mint a Pilinszky-négysoros fölfelé tekintése. Én mégis úgy véltem, hogy ez a két költő nem is áll olyan távol egymástól, talán ismerik is egymás verseit. Mert a hívő fölemelkedés és a tragikus zuhanás leírása, jelzése a forma szigorú kohójában végigedzve hasonló minőséget eredményezhet. „Na de

zuhanásban élni, ez szörnyű”, vetette közbe Karcsi, a poézis felől a lépcső valóságára terelve a szót. „Ha ez a világunk, akkor mit tehetünk?” – néztem rá. „Dőlünk be a lépcső cselének?” – kérdezte. „Nem tehetünk egyebet”, mondtam, „ha élni akarunk, akkor a körülírt változatot, a kerülőutat el kell fogadnunk. Remélve, hogy útközben találunk egy parányi helyet, ahol csinálhatunk valami értelmeset. Meg aztán”, tettem hozzá, miközben pillantásunk (az enyém reménykedve, az övé kétkedve) találkozott, „ez a mostani helyzet is alakulhat...” „Tartsuk szárazon a puskaport”, kérdezte Karcsi. „Azt nem kell. Egyszer megpróbáltuk, de az már történelem... Egy eszme, mely meg sem születhetett, talán csak megfogant, de aztán... Ami megmaradt: egy álom. Egy független, kölcsönös szociális felelősségen alapuló, nemzeti hagyományokra épülő, művelt, demokratikus közársaság álma. Ennek megőrzése lehetne, alulról nézve, a magasság megszelídítése. Fokról fokra. „A munka pedig mindig valóságos” – tettem hozzá. „Talán mindegy, hogy az idő akkor éppen lefelé vagy fölfelé iparkodik velünk. A munka megáll a helyén, a maga lépcsőfokán, ha tisztességesen meg van csinálva, ha legjobb tudásunk szerint végeztük el a feladatot.” „Mindegy?” – kérdezte Karcsi rám nézve, majd kissé elfordította rólam a tekintetét, mintha látott volna mellettem valakit, s azt a valakit figyelné. Hallgattunk. Aztán Karcsi elköszönt. Az volt az érzésem, hogy csalódott bennem.

(P. Karcsi hatására olvasóként a továbbiakban figyelemmel kísértem Petri György költészetének alakulását. Amikor a költő 1989. július 5-én Pécsre jött, találkoztam vele, s az összegyűlteknak bemutattam pályájának addigi alakulását. Dedikációja szerint „köszönettel és szeretettel” fogadta „értő” gondolataimat, csak egy helyen egészített ki. Hangsúlyoztam ugyanis, hogy a *Valahol megvan* című kötet – ez adta alkalmát a találkozásunknak –, amely a Szépirodalmi Kiadónál látott napvilágot, most végre méltó nyilvánosságot biztosít számára, s amikor ennek a jelentőségére céloztam, hozzáfűzte, hogy neki az úgynevezett „második nyilvánosságban” is sok olvasója volt, az *Örökhétfőt* „szamizdatként” is megtalálhatták az érdeklődők a megállt idő verseivel.)

Kulcs

Szerettem tanítani, szerettem a diákjaimat. Mégis volt bennem egy titkos érzés, hogy nem ez a végállomás számomra. De semmiféle konkrét távlat nem nyílt előttem. Közben az otthoni íróasztalomon két kupacban gyűltek az el nem olvasott könyvek és folyóiratok. Reggeltől estig tanítottam. Éreztem, hogy lassan kiesem abból a szakmai beszédvilágból, amelyben még a doktori dolgozatom írásakor úgy-ahogy benne voltam. Kétségkívül elavult diskurzus volt, ezt már tudtam, de mégis egyfajta közeget jelentett számomra. Kudarok is értek: egy konferencián Teleki László *Kegyencéről* tartottam előadást, s noha a tézisem lényegében helyes volt (a mű dramaturgiája a konfliktus sajátos változataként értelmezhető), leírásom is pontos volt, de az utolsó (és legfontosabb) lépést nem tettem meg, nem jutottam el a végkövetkeztetéshez: Teleki műve tragikus csel-dráma. (Ezzel a műfajjal később sokat foglalkoztam.) Hibája, hogy a monológok hiányában a főhős lelki folyamataira nézve nem kapunk információkat. Ezt a drámát kritikusai „zseniális tévedésnek” nevezték. Ami a tévedést illeti, ebben osztoztam a szerzővel. Egy másik alkalommal Nagy László költészetét – a benne

megmutakozó kétpólusú, mitikus világgal – a kései romantika felől próbáltam megközelíteni, s bár nézőpontom ezúttal is helyes volt, érveim hiányossága miatt nem tudtam erről meggyőzni hallgatóimat.

Egyre nagyobb késésben voltam. Ottlik Géza regénye, az *Iskola a határon* 1959-ben jelent meg, de én csak a harmadik kiadásban tudtam elolvasni, 1975-ben. Az elbeszélés kettőshangzata meglepett, de jelentésvilágának gazdagsága csak lassan tárult fel előttem. Megkésettségemre jellemző, hogy Mészöly Miklós műveit, *Az atléta halálát*, a *Saulust* és a *Filmet* csak az aranyborítás, reprezentatív „30 év” elnevezésű sorozatban megjelent kötetből olvastam el. *Az atlétát* diákjaimmal is elolvastattam, akik, engem is meglepve, felfigyeltek a férfihős és a női elbeszélő kettősére, a sportteljesítmény egzisztenciális értelmére, s néhányuknak Sziszüphosz is eszébe jutott. Ez a megfigyelés nagyon megérintett engem: mintha nekem is meglenne a nagy követem a mindennapi görgetésre.

Nőtt bennem a feszültség. Fáradt voltam. Rosszul aludtam, nem tudtam kipihenni magamat. Egy pesti továbbképző tanfolyamon a szállodában éjszaka felriadva a mosdó felé igyekeztem volna, de irányt tévesztve az erkélyen tértem magamhoz a hűvös levegőn, a vaskorlátba kapaszkodva. A negyedik emeleten. Félni kezdtem a szállodáktól. A legközelebbi alkalommal a színházból visszatérve, csendben, hogy szobatársaimat ne zavarjam, kivettem az erkélyajtó kulcsát, és óvatosságból a szőnyeg alá rejtettem, hogy semmiképpen ne férjek félálomban hozzá. Persze, ez túlzott aggodalom volt, aminek kínos következménye lett. Arra ébredtem, hogy szobatársaim feszegetik az erkélyajtót, s káromkodnak, hogy nem tudnak az erkélyre kitett elemóziájukhoz hozzáférni. Hol a kulcs? Elvitte a szobalány? Válaszút elé kerültem. Vagy hallgatok, s akkor ezek a derék kollégák éhen maradnak, vagy pedig előadom a kulcsot, ám akkor nagy valószínűséggel bolondnak néznek. Némi töprengés után az utóbbi megoldás mellett döntöttem. „Itt a kulcs”, mondtam társaimnak, s elővettem a szőnyeg alól. Gyorsan megreggeliztek, s elköszöntek. De egyikük visszalépett. „Alvajáró vagy?” – kérdezte. „Olyasféle – válaszoltam –, de csak ha ki vagyok merülve. Mostanában, néha” – vallottam be. „A szőnyeg, az jó megoldás a kulccsal” – mondta. „Én is ezt csinálom. A változatosság kedvéért a szőnyeg helyett a vízzel teli fogmosó pohár se rossz módszer.” Ezzel elbúcsúzott.

Hazatérve jelentkeztem egy idegorvosi rendelésre, hogy végére járjak ennek a dolognak. A megadott időpontban bekopogtam a rendelőbe. Odabent szinte teljesen sötét volt. Egy középkorú nő ült az asztalnál, amelyen gyengén világító, lehajtott ernyőjű lámpa égett, s intett, hogy üljek le. „Mondja!” – hallottam a felszólítást, hát mondtam. Ő közben egy tiszta lapot két függőleges vonallal három részre osztott, s az oszlopok fölé az R, D és E betűket írta. Kitaláltam, hogy ezek a napszakokat jelölik. Aztán a lap bal szélére orvosságok, nyugtatók nevét írta egymás alá, és az oszlopok szerint strigulákat húzott. Elég sokat. Aztán szó nélkül átadta a lapot. „Ezt mind be kell vennem?” – kérdeztem döbbenetben. „Ha rendbe akar jönni” – zárta le a doktornő a felettébb rövid diskurzust. Lesújtva indultam vissza az iskolába. Ennyire beteg lennék? Útközben az jutott eszembe, hogy Molière-nél (aki utálta az orvosokat), ha valaki gyógyászati segítségre szorult, bármi lett légyen is a baja, vagy eret vágta rajta, vagy pedig allóvetet kapott. Ma a klistély helyére a tabletták léptek. A Malom utcában volt egy borozó,

ahol badacsonyi borokat lehetett inni. Eszembe jutott, hogy a szófukar doktornő a strigulázás közben még odavetette, hogy „semmi alkohol”, hát gondoltam, búcsúzóul megiszom két deci szürkebarátot. Lassan kortyolgattam a bort. Nagyon jólesett. Iszogatás közben a filmklubomra gondoltam, a szakköröseimre, a tanítványaimra, akik várnak rám, s akkor mintha különös erő költözött volna belém. Rádöbbsentem, hogy magamat kell meggyógyítanom. Majd a munkám segíteni fog nekem. Meg a tanítványaim. Főként ők. Kivettem a zsebemből az orvosságos lapot a strigulákkal, összegyűrttem, és bedobtam a szeméttartóba. Ránéztem az órára. Tíz perc múlva becsengetnek. Mentem órát tartani.

Közjáték két linzerrel

D. M., aki később pécsi kanonokként ment nyugdíjba, akkor még püspöki káplán volt, és én azért jártam szívesen vasárnap esti miséire, mert prédikációiban elvont igazságok helyett a hívő ember és a korabeli élet konkrét viszonyát vizsgálta józanul és következetesen, lélektani hitellel, világosan szerkesztett mondatainak dunántúliasi nyílt magánhangzóival a hétköznapi beszéd hangulatát idézve. A világunkról beszélt anélkül, hogy politizált volna. Gyakran idézte Adyt, akinek kételyekkel számot vető, krízisekkel viaskodó spirituális élményét bensőségesen elemezte. Ady egyik Istenhez forduló, hálát mondó versének szövegét citálva – „Köszönöm a kétséget, a hitet” – hangsúlyozta, hogy válságaink hitünkhöz tartoznak, nemcsak terhet, akadályt képeznek, de nélkülözhetetlen erőpróbát is jelentenek számunkra. Ez tetszett nekem. Misék után sokat beszélgettünk D. M.-mel, meghívtam hozzánk, s vacsora közben folytattuk a diskurzust. D. M. nagy utazó volt, és szorgalmas fotográfus, nálunk sorra került látogatásainak fő eseménye egy-két általa készített diafilmsorozat vetítése volt híres templomokról, kolostorok szerzetesi közösségeiről, zarándokutak bemutatásával. Számomra legemlékezetesebb programjának során a jezsuita rend alapítójának, Loyolai Szent Ignácnak az alakját, életútját idézte fel, amivel megelévedett számomra a szentnek a Piusz templom mellékoltárán oly sokszor látott mellszobra. A képeken láttuk Loyola várát, ahol egy előkelő család tizenharmadik gyermekeként Ignác megszületett, Pamplona erődítményét, itt katonaként súlyosan megsebesült, a montserrati templomot, ahol az oltár mellé akasztotta kardját, és koldusruhát öltve új életet kezdett. A vetítévászonon feltűnt Ignác Manresa melletti magányának helyszíne (itt keletkezett a *Lelkigyakorlatok* könyve), majd egy metszeten a párizsi egyetem képét szemlélhettük, ahol a már meglett férfiként kezdett, s tizenkét éven át eltökélten, szívósan folytatott tanulmányai után magiszteri címet szerzett, megteremtve önmagát, Jézus művelt katonájának a habitusát, amely a jezsuita rend modellje lett. Aztán az *Il Gesú* képe zárta a vetítést, ahol Ignác holtteste nyugszik. D. M. előadása erős hatással volt rám.

Később mindketten részt vettünk a püspökség által szervezett szentföldi zarándokúton, amikor a jól felkészült, de akcentussal beszélő izraeli idegenvezető megkért engem, hogy az evangéliumi helyekhez tartozó, általa kiválasztott szentírási szövegeket én olvassam fel, amit meg is tettem. D. M. meg is jegyezte élcélődvé: „Te lettél a Szentlélek magyar hangja”. A Genezárét-tó partján az a részlet került sorra a Lukács-evangéliumból (5,1–3), ahol sok ember veszi körül

Jézust, kérve őt, hogy tanítsa őket. Az elbeszélés szerint Jézus ekkor beszáll Péter hajójába, s arra kéri őt, „evezzen kissé beljebb a partról”. Ezt a szöveghelyet addig nem értettem: ha szólni akar az összegyűltekhöz, miért távolodik el tőlük? Ez nem logikus, gondoltam. Ott a helyszínen aztán megértettem a szöveget. Olyanok ugyanis a parti domborzati viszonyok, hogy csak egy távolabbi beszédpozícióból, a vízfelszínnek a hanghullámokat felerősítve közvetítő erejét kihasználva lehetett az összesereglettekhez beszédet intézni, hogy azok mindannyian hallják is. Aki írta a szöveget, tudta ezt.

D. M. nálunk tett látogatásainak viszonzásaként én is gyakran felkerestem őt a Dóm tér nagy faliorája közelében elhelyezkedő plébániai lakásában. Sokat tanultam tőle, mert jól ismerte Teilhard de Chardint, Karl Rahnert, sőt Hans Urs von Balthasart is. De a teológiai leckék és csevegések mellett ő papként is foglalkozott velem. Egy alkalommal – erre már a nyolcvanas években került sor – késő este átvitt a néptelen székesegyházba. Ennek az eseménynek egész folyamatát, apró részleteivel együtt őrzöm az emlékezetem mélyén, de amint most próbálom felidézni a történetet, éles villanások jelennek meg előttem, mintha egy vaku működne a fejemben. Megyünk föl a lépcsőn az északi mellékapszishoz, a Szent József-oltárhoz, látom a négy angyalt, mintha hullámokon lebegnének. D. M. kicsit magamra hagy, de máris jön vissza, aztán egy kis fehér korongot látok, amely a lobogó tűz fölött a magasba emelkedik, s a háztetőn kukorékolni kezdő kakas mögött néhány pillanatra megáll az égen, mint a hold. Aztán a lépcső visszafelé, majd a nagykapu döngve becsukódik. Ballagunk az óra felé, amely éjfél kezd ütni... Miközben én a Piusz alsó udvarán ülök, kezemben az összehajtott szalvétából kivett két linzer, s amint eszem a süteményt, D. Feri tornaóraára hívó kiáltását hallom. Az utolsó falat a számban van még, s még a szemem is őrzi a fekete keretes szemüveg kerek ablakocskáiból rám vetett pillantás melegét, de már látom a tornaterem felé masírozó diákcsapatot, a „túrós csuszás indulót” éneklik, én is ott lépegetek velük, s közben hallom a déli harangszó utolsó ütemeinek elhalkuló zengését.